
LA TRADUCCIÓ CATALANA ALS ANYS SEIXANTA: LAWRENCE DURRELL SOTA CENSURA*

CATALAN TRANSLATION IN THE 1960s: LAWRENCE DURRELL UNDER CENSORSHIP

LARA ESTANY

Universitat Autònoma de Barcelona

Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC)

lara.estany@uab.cat

Resum: L'any 1965, en el marc de la represa de la traducció catalana, dues editorials van demanar els permisos a censura per a publicar la cèlebre tetralogia de Lawrence Durrell, *El quartet d'Alexandria*. Ambdues els van obtenir, amb supressions, si bé la primera, Plaza & Janés, no va publicar mai les obres, i la segona, Aymà-Proa, ho va fer però no de manera immediata: només el primer volum, *Justine*, va veure la llum el 1969, mentre que els altres tres, *Balthazar*, *Mountolive* i *Clea*, no van ser editats fins al 1984, també per Proa, dins la col·lecció «A Tot Vent». Aquest article pretén desenterrar els processos de censura que van haver de patir les quatre novel·les en un moment en el qual els editors, els escriptors i els traductors del panorama literari començaven a recuperar les regnes de la producció editorial.

Paraules clau: franquisme, censura, traducció catalana, Lawrence Durrell, *El quartet d'Alexandria*.

Abstract: In 1965, within the framework of the recovery of Catalan translation, two publishers requested permissions to publish a tetralogy written by Lawrence Durrell, *The Alexandria Quartet*. Both obtained it with deletions, although the first publisher, Plaza & Janés, never carried out the publication, and the second one, Aymà-Proa, did it though not immediately: only the first volume, *Justine*, was edited in 1969, and the other works, *Balthazar*, *Mountolive*, and *Clea*, were

(*) Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2017, SGR 1155).

published in 1984, also by Proa, in the collection «A Tot Vent». This article aims to unearth the censorship processes that these four novels had to go through in a period in which publishers took over again the reins of their business.

Key words: francoism, censorship, Catalan translation, Lawrence Durrell, *The Alexandria Quartet*.

1. ANTECEDENTS

En acabar la Guerra Civil, el 1939, va iniciar-se un llarg període de repressió que va coartar l'activitat editorial i va interrompre la continuïtat de la tradició cultural catalana per mitjà, sobretot, de la implantació de la censura. Des de les acaballes del conflicte, la llengua va ser relegada de la vida pública i la traducció, específicament, va convertir-se en una activitat prohibida, considerada fins i tot subversiva. Les directrius pel que fa a la política editorial es van mantenir fermes i, en pocs anys, el llibre català va convertir-se en un objecte obsolet. Tanmateix, les reformes socials i institucionals produïdes a l'inici de la dècada de 1960 van sacsejar les bases de la censura, van afavorir la represa de la traducció catalana i, de retruc, van fomentar la recuperació gradual de la llengua en el camp de la cultura. En aquells moments d'intersecció es va fer evident el fracàs dels ideals falangistes de la primera postguerra, atès que l'estructura de mesures restrictives que el règim havia aplicat al llarg de més de vint anys tenia cada vegada més detractors. El desequilibri econòmic, juntament amb la pressió internacional i la mala reputació de la censura feien necessari un canvi d'estratègia.

El 1962, Manuel Fraga Iribarne va esdevenir cap del Ministerio de Información y Turismo (MIT) i es va convertir en un dels principals representants del sector «reformista» del règim. Aquesta tendència propugnava petites reformes institucionals amb l'objectiu d'adequar-lo a allò que els canvis econòmics i socials exigien: l'Estat va obrir les portes al turisme, als costums estrangers i a l'economia exterior. Es tractava d'una estratègia política que va donar un aire de modernitat sense canviar, en realitat, gaires coses: «malgrat que, des del 62, es modificaren alguns criteris del règim pel que fa a la permissivitat respecte a l'edició catalana, no hem de ser gaire optimistes» (Gallofré 1991: 573).

El «gir aperturista» de Fraga va comportar una època excepcional en la història de la traducció catalana, durant la qual es van començar a traduir títols que fins aleshores havien estat vetats. Aquesta «traducció intensiva» (Cornellà-Detrell 2013: 51)

va significar un impuls incontestable, que va revitalitzar els professionals relacionats amb el món del llibre i que va generar una atmosfera d'optimisme i de dinamisme, el resultat de la qual no va trigar a fer-se visible. A mitjans dels anys seixanta, el pes de la traducció era tan gran que el nombre d'obres traduïdes fins i tot superava el de les obres autòctones, tal com mostra la taula elaborada per Francesc Vallverdú (1975: 106):

Taula 1. Francesc Vallverdú¹

Any	Nombre total de llibres publicats en català	Nombre d'obres traduïdes	Percentatge de traduccions respecte al total publicat
1960	183	10	5,50%
1962	270	49	18,20%
1963	309	131	42,40%
1964	368	186	50,50%
1965	430	236	54,90%
1966	548	207	37,80%
1967	469	171	36,46%
1968	460	143	31,08%
1969	393	113	28,75%

En només mitja dècada, el percentatge de traduccions respecte al total d'obres publicades va experimentar un salt espectacular: mentre que el 1960 van aparèixer un total de 183 llibres en català, dels quals només deu eren traduccions, el 1965, dels 430 llibres publicats, 236 eren traduccions; és a dir, es va passar d'un 5,5% de traduccions a un 54,9%. El salt va ser més pronunciat al principi de la dècada —sobretot del 1962 al 1963— i més moderat posteriorment. L'augment de més del 50% cap al 1965, el punt de màxim auge de les traduccions, és indicador de dos fets inherentment vinculats: en primer lloc, la censura, que havia suavitzat les mesures repressives aplicades a la traducció, va deixar de percebre-la com una activitat nociva i il·lícita; i, en segon, l'assimilació del pensament estranger com a propi ja era, en efecte, una realitat.

1. El treball de Francesc Vallverdú no inclou les xifres de l'any 1961.

I. I ELS CRITERIS DE CENSURA

Si bé se n'havien ampliat una mica els marges, al llarg de la dècada la censura va continuar funcionant sota els mateixos criteris. El filtratge de tipus ideològic, doctrinal, religiós i moral —és a dir, el filtratge polític— al qual havien de ser sotmesos tots els textos encara era regulat per un qüestionari que havia estat establert el 1946, i que, en principi, facilitava la feina delsensors a l'hora de determinar si els textos complien el dogma bàsic o bé si, per contra, en vulneraven algun punt: «1) ¿Ataca al dogma?, 2) ¿a la moral?, 3) ¿a la Iglesia o a sus ministros?, 4) ¿al régimen y a sus instituciones?, 5) ¿a las personas que colaboran o han colaborado con el régimen? [...]» (Abellán 1980: 19).

En definitiva, els criteris essencials van ser sintetitzats per Manuel L. Abellán el 1980:

1. Moral sexual entendida como prohibición de la libertad de expresión que implicara, de alguna manera, un atentado al pudor y a las buenas costumbres en todo lo relacionado con el sexto mandamiento y, en estrecha unión con dicha moral, abstención de referencias al aborto, homosexualidad y divorcio.
2. Opiniones políticas.
3. Uso de lenguaje considerado indecoroso, provocativo e impropio de los buenos modales por los que se ha de regir la conducta de las personas que se autodefinen como decentes.
4. La religión como institución y jerarquía, depositaria de todos los valores divinos y humanos e inspiradora de la conducta humana arquetípica. (Abellán 1980: 88-89)

Si un text era sospitós de transgredir algun d'aquests preceptes, automàticament es prohibia o es tallava. Així i tot, els veredictes moltes vegades depenien de les opinions personals o dels interessos i les dèries dels funcionaris, de manera que, al final, el criteri delsensors era subjectiu i variable.

2. EL ZENIT DE LES TRADUCCIONS A MITJANS DELS ANYS SEIXANTA

La conjuntura política que es va produir a l'inici de la dècada de 1960 va esperonar la iniciativa dels editors, que van començar a enviar a censura textos cada cop més incisius, més combatius amb els valors ultraconservadors que custodiava el règim. L'aperturisme instaurat per l'administració de Fraga Iribarne va confluïr amb un augment extraordinari de sol·licituds per a obres de tots els gèneres i, per bé que a la meitat de la dècada encara era obligatori fer passar els textos pel sedàs de la censura, la naturalesa dels veredictes ja no era tan restrictiva. Es van autoritzar moltes obres que tan sols uns quants anys enrere haurien estat totalment prohibides, i els motius de les retallades van experimentar una certa transformació en tant que els braços executors de la censura es van haver d'adaptar a la reforma (Bacardí 2012).

El 18 de març de 1966, Fraga Iribarne va impulsar la Llei de premsa i impremta, coneguda també com la Llei Fraga, que substituïa la del 29 d'abril de 1938 i, teòricament, alleugerava la censura prèvia de qualsevol tipus de publicació editorial i periòdica. Aquesta proposta va permetre una certa ampliació de la llibertat d'informació en llibres, diaris i revistes, tot i que continuaven havent-hi restriccions importants: a partir d'aquell any ja no se censurava, sinó que «s'aconsellava» sotmetre els textos a l'anomenada «consulta voluntària». L'aparent liberalisme de la nova llei va provocar que els editors vigilessin amb més rigor encara els escrits que presentaven i que apliquessin prèviament l'autocensura als mecanoscrits i a les galeres per tal d'evitar possibles sancions. Es mantenien les normes i els criteris de censura prèvia, els preceptes havien de ser igualment respectats, «i no cal dir que si l'editor no feia gens de cas d'aquestes disposicions, corria el risc que li segrestessin el llibre, un cop distribuït, i li fessin un procés» (Arbonès 1995: 88). De fet, aquest era el principal temor dels editors, per tal com la retirada d'un tiratge complet que ja es trobava en circulació podia suposar una pèrdua econòmica de vegades devastadora.

2.1 LA CRISI DEL SECTOR EDITORIAL

L'espectacular embranzida que havia pres el sector editorial al tombant de 1960 va tenir diverses conseqüències. Partint de la base que «la paradoxa, típica de cultures en crisi o en procés de formació, és que el mercat propi només podia créixer i desenvolupar-se assimilant quantitats ingents d'obra forana» (Cornellà-Detrell 2013: 53), l'oferta cada cop més gran de traduccions en català destinada a un públic que no hi estava avesat va suposar un pas importantíssim cap a la «normalització». No només significava la recuperació del públic lector, sinó que per primera vegada la llengua era reconeguda fora de l'àmbit privat i familiar. Tanmateix, la inserció sobtada d'un volum tan important de títols en un camp cultural que en aquells moments es trobava devastat va topat amb alguns obstacles. Els esforços dels agents editorials, per més intensos que fossin, no podien ser suficients per aconseguir que els lectors s'adaptessin sense contratemps al ritme frenètic que marcava la indústria cultural i, si bé és veritat que a curt termini els resultats van ser excepcionals, a la llarga va fer-se evident que hi havia un desequilibri considerable entre el volum de producció i la demanda real. D'altra banda, ja no era possible cobrir les despeses que ocasionava la incorporació de tantes traduccions als catàlegs, de manera que les

col·leccions que s'hi havien fonamentat, com «A Tot Vent», «El Balanci» o «Llibres a l'Abast», feien un gir radical i, si no se'n desenteniaven del tot, publicaven les mínimes possibles per a la supervivència pròpia. D'altres no podien resistir l'embat dels resultats econòmics i es veien

obligades a plegar veles, com «Isard» o «La Cua de Palla». Alguna de més antiga, com «El Club dels Novel·listes», ja feia temps que s'havia decantat per les obres originals. (Bacardí 2012: 69)

Així doncs, a les acaballes de la dècada, el sector editorial va entrar en recessió. Segons Francesc Vallverdú, l'increment de publicacions, tant autòctones com foranes, que s'havia iniciat entre els anys 1962 i 1964 —de 270 a 548 títols— va experimentar una davallada a partir del 1966 i, cap al 1969, la producció arribava gairebé a la xifra de l'inici de la represa, amb tan sols 393 llibres.² Vallverdú reblava:

Un cop aixecades les prohibicions per a traduir al català, el 1963 el percentatge de traduccions sobre la producció editorial salta al 42,3 per cent. [...] Per part dels editors hi hagué, però, una excessiva «alegria», una manca de planificació: altrament no s'entendria un percentatge tan anòmal com el de 1965, en què un 55 per cent de llibres catalans eren traduccions! [...] En qualsevol cas, a causa d'aquesta «inflació», no sorprèn que les traduccions davallessin aviat; però, per la llei del pèndol, arribaren al 8,3 per cent de 1973, un percentatge clarament insuficient que es remuntà ja l'any següent. L'any 1977 el percentatge de traduccions era de 16,5. (Vallverdú 1987: 117-118)

A banda de les causes econòmiques, el gir administratiu que es va desencadenar en el darrer lustre del franquisme va condicionar molt el desenvolupament de la crisi. En aquells moments, les línies polítiques de Fraga Iribarne no eren benvistes dins el règim i es va iniciar un període de retrocés o «tancament». La posició del ministre en el govern havia esdevingut cada vegada més precària i, cap a l'octubre de 1969, va ser destituït. Un dels principals motius en va ser la controvertida Llei de premsa i impremta, que finalment no va satisfer ni als uns ni als altres i que, a més, va causar molts problemes al Ministeri: al llarg del darrer lustre de la dictadura, «l'atreuiment de les editorials va anar augmentant i el govern no gosava confiscar gaires llibres, pràctica que ofería una imatge pèssima del règim tant dins del mateix país com a l'estranger» (Cornellà-Detrell 2012: 39).

El càrrec va ser ocupat, fins a l'any 1973, per l'ultraconservador Alfredo Sánchez Bella. En aquest context, la producció autòctona va sobrepassar l'edició de traduccions, atès que, en no intervenir-hi mediadors, resultava més rendible (Bacardí 2012: 68).

L'opressió perpetrada per l'aparell censor encara va durar uns quants anys, pel fet que, «contràriament al que és habitual de dir, no es va acabar el 1975, sinó que va continuar durant el temps que Arias Navarro va ésser cap del Govern i va cuejar encara —bé que amb poca virulència i amb una permissivitat gairebé absoluta— durant el primer temps del govern Suárez» (Vilardell 2016: 7). Així, encara que «la censura va ser abolida el 1978, quan la nova constitució va invalidar les lleis vigents fins aquell

2. Vegeu la taula 1.

moment» (Vila-Sanjuán 2003: 68), la Llei de premsa i impremta no va ser derogada fins al 2 d'agost de 1984, és a dir, nou anys després de la mort de Franco.

2.2 LA TASCA DELS TRADUCTORS

A l'inici de la represa, i a causa de la inactivitat de les dècades anteriors, es va constatar la falta d'una plantilla de traductors, encara que «l'auge de les traduccions [...] va provocar, si us plau per força, l'aparició dels primers traductors professionals» (Bacardí 2012: 51). En el panorama destruït de la postguerra, molts intel·lectuals s'havien vist obligats a exercir tasques auxiliars entre les quals la traducció al castellà va esdevenir una de les més habituals. Al llarg dels anys seixanta era freqüent que les editorials encarreguessin les traduccions a escriptors que ja tenien obra publicada, de manera que alguns d'aquests autors van poder fer-ho finalment a la llengua pròpia i, en nombrosos casos, van dedicar-s'hi a temps complet. Aquesta doble vessant defineix la trajectòria d'intel·lectuals de renom com Maria Aurèlia Capmany, Ramon Folch i Camarasa, Joan Oliver o Manuel de Pedrolo (Estany 2019). Per bé que alguns escriptors van publicar les seves obres dins les col·leccions que omplien amb les pròpies traduccions, Capmany explica, a *Pedra de toc*, que «s'iniciava en aquells anys seixanta el període en què menys he escrit» (1974).

De la traducció de les tres primeres obres d'*El quartet d'Alexandria*, de Lawrence Durrell, se'n va encarregar Manuel de Pedrolo, que, des dels anys cinquanta, va ser un escriptor especialment perseguit per la censura a causa de les opinions polítiques, la moral i l'ús d'un llenguatge «indecorós» (Hout-Huijben 2015), i també un dels traductors més prolífics en el camp de la narrativa. De la quarta obra se'n va fer càrrec Jordi Arbonès (resident a Buenos Aires des del 1956), traductor també prominent de diversos autors anglesos i nord-americans des de l'exili. De fet, Pedrolo ja havia començat a traduir *Clea*, però es va veure obligat a deixar-la, tal com mostra la carta que Joan Oliver va adreçar a Arbonès l'11 de febrer de 1978:

El cas és el següent: el nostre president Sr. Cendrós ha decidit d'editar els quatre volums del *Quartet d'Alexandria* de Durrell, obra, com sabeu, molt considerable del gran escriptor. Tenim ja traduïts els tres primers volums i la meitat del darrer —*Clea*—. Aquestes versions són obra de Manuel de Pedrolo, i el quart volum ha quedat incomplet perquè al nostre gran novel·lista li ha estat prescrit per l'oftalmòleg que redueixi la seva activitat d'escriptor material per tal de preservar els seus ulls, que ja donen senyals alarmants de decadència. Davant d'això, Pedrolo ha decidit de renunciar en absolut a les traduccions, feina que fins ara havia practicat normalment.

Vist el problema, el senyor Cendrós —i jo amb ell— voldríem que acceptéssiu l'encàrrec de traduir aquest darrer volum —*Clea*—, però, naturalment sense aprofitar la part ja traduïda per Pedrolo, sinó de dalt a baix. Cadascú té el seu estil i cadascú ha de signar la seva traducció.

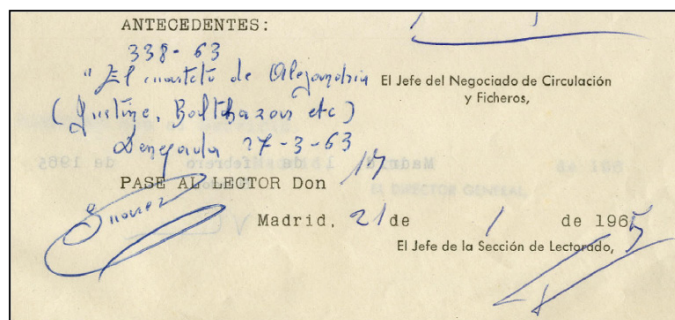
Si us enviem l'original de la versió parcial de Pedrolo és tan sols per si us pot ser útil en algun possible punt conflictiu. Les quatre novel·les de Durrell apareixeran a la col·lecció «A Tot Vent».³

Arbonès no va trigar a respondre, acceptant sense reserves l'encàrrec que Oliver li havia proposat:

[...] us haig de dir que em plaurà moltíssim de traduir aquest llibre d'en Durrell, el qual, curiosament, és l'únic del *Quartet d'Alexandria* que no tenia ni havia llegit. Procuraré prescindir totalment del text ja traduït per Pedrolo, per tal com és molt fàcil de deixar-se endur per la seva prosa o de deixar-se influir per la seva manera de resoldre els problemes de traducció. Sabia el problema que havia tingut el nostre escriptor i amic amb la vista. Ja em direu si cal que us faci algun pròleg per aquest llibre.⁴

3. ELS PROCESSOS DE CENSURA

Els expedients de censura de la tetralogia de Lawrence Durrell representen un cas peculiar (tot i que no excepcional), pel fet que dues editorials en van demanar el permís de manera gairebé simultània. Pel que fa a la primera, *Justine*, Plaza & Janés en va emetre la petició per mitjà de la representant a Madrid, Leonora Ramírez, el 18 de gener de 1965. Totes quatre ja havien estat prohibides en castellà, com hom pot observar a l'apartat «Antecedentes» de la primera pàgina del dossier:

Imatge 1. Antecedents de l'expedient de *Justine*⁵

3. Carta inèdita de Joan Oliver a Jordi Arbonès de l'11 de febrer de 1978. L'encapçalament de la carta fa palesa la tasca importantíssima com a traductor que va dur a terme Arbonès per a Aymà-Proa: «Vós sou, benvolgut amic, un dels puntals d'aquesta casa com a Traductor en Cap. Ens feu quedar bé!». Universitat Autònoma de Barcelona, Biblioteca d'Humanitats, Fons Jordi Arbonès.

4. Carta inèdita de Jordi Arbonès a Joan Oliver del 3 de març de 1978, ídem.

5. Archivo General de la Administración (AGA), Secció de Cultura (SC), expedient 402, caixa 21/15826. Els expedients són exposats en l'ordre que segueixen en la trilogia, no en el que van ser registrats.

El primer informe, elaborat pel lector Mampel (Sopena 2015), n'aconsellava la publicació amb supressions l'1 de febrer, per causes de moral sexual i de religió:

Novela. Supone y contiene una concepción del amor f[í]sico, como soledad invencible, como ausencia integral de comunicación. Ahora bien, las relaciones amorosas de la protagonista, Justine, con el narrador, que aqu[í] aparecen como amores adulterinos, adquieren su verdadera significación, instrumento de intrigas pol[í]ticas, en la tercera parte de la obra, «Balthazar» (Exp. 401/65), y tambi[é]n, aunque no tan decisivamente, en Mountolive (Exp. 403-65) y en Cléa (Exp. 400-65).

PUEDE AUTORIZARSE salvo las tachaduras de las p[á]ginas 8, 12, 53, 110, 199, 201, 220, 223, 245, 316-318.⁶

Malgrat que el director general ja havia preparat una comunicació, al principi de febrer, per informar l'editorial de les retallades, sembla que a l'últim moment no ho va fer i va optar per demanar el criteri al pare Saturnino Álvarez Turienzo. El segon informe, del 8 de febrer, recomanava l'autorització de l'obra directament, sense estisorades:

Novela cuyo personaje central es realmente la ciudad de Alejandría, en Egipto. Todos los demás, el banquero, la muchacha judía, la bailarina, son simples manifestaciones de la vida multiforme de la ciudad, producto de una extraña mezcla de razas y culturas. Las raras escenas o expresiones censurables aisladamente se diluyen y explican en el marco del agitado mundo que sirve de fondo. Puede autorizarse.⁷

Per motius que queden fora del nostre abast, la superioritat tampoc no va fer cas del segon veredict; en lloc d'això, va exigir a Plaza & Janés la «previa presentación de galeradas [...] sobre [las] que se harán, si son necesarias las oportunas indicaciones».⁸ Tanmateix, l'editorial mai no va presentar-les (o si ho va fer, no n'ha quedat constància) ni tampoc va publicar la novel·la de Durrell. Amb el darrer judici en ferm («Ant.: 402-65 sin resolver P. B.»),⁹ Aymà-Proa va repetir la sol·licitud, aquest cop el 28 de juny. El cap de secció, Antonio Fajardo, no va encomanar la tasca a cap lector, sinó que es va limitar a escriure una nota que ordenava: «poner oficio igual al dirigido a Plaza-Janés de 9.II.65 exp^o 402-65. 2.VII.65».¹⁰ En conseqüència, tres dies més tard, el director va demanar la galerada de la traducció a Ricard Domènech. La gestió va demorar-se

6. *Ibidem.*

7. *Ibidem.*

8. *Ibidem.*

9. AGA, SC, expedient 4833, caixa 21/16388.

10. *Ibidem.*

considerablement, atès que el text traduït no va arribar a les dependències del MIT fins al 21 d'octubre de 1969 de la mà d'un altre gestor, Fernando Moreno. Mampel, que ja havia emès un veredictes poc favorable sobre la versió francesa el 1965, va ser l'encarregat d'avaluar la traducció de Manuel de Pedrolo el 23 de setembre:

(C). Novela. Un profesor, amigado con una bailarina semiprostituta, se lía luego con la mujer de un banquero. La novela consiste en un estudio psicológico, profundo, de la segunda amante, comparándola con la primera y a través de los diálogos con sus anteriores amantes.

Se trata de un amor puramente sexual, al margen de toda moral; y como telón de fondo, los burdeles de Alejandría. La relación carnal es el verdadero protagonista de la novela. La misma portada y las solapas prometen mucho erotismo. Pero —cosa extraña— hay pocas escenas pornográficas. Acoté las frases más pornográficas y alguna escena semierótica en las págs. 6, 18, 27, 35-6, 54, 64, 69, 87, 97, 98, 108, 118, 147, 152-3, 155, 195, 203. Pero mucho me temo que no sean suficientes para impugnar un depósito judicialmente. Los juristas tienen la última palabra.

ACEPTABLE EL DEPÓSITO con muchas reservas.¹¹

Aquesta sentència tan contundent va ser desestimada, per tal com un apunt escrit al marge pel cap de secció, del 24 d'octubre, decretava que,

examinados los p[á]rrafos arriba indicados, aparece como relevantemente er[ó]tico en primer lugar el señalado [en] la p[á]g. 54, luego con menor importancia el de la p[á]g. 87, [...] el de la p[á]g. 97 y una frase algo blasfema en la p[á]g. 98. Pero no considero que ello pueda dar pi[e] para un secuestro ni tampoco para den[ú]ncia al M^o Fiscal, por lo que quizá convenga admitir el dep[ó]sito por silencio.¹²

D'aquesta manera, les autoritats del lectorat del MIT finalment es van acollir al recurs del «silenci administratiu» (Hout-Huijben 2015: 39) per tancar l'expedient. El silenci administratiu, de fet, va ser un procediment força utilitzat durant el període de vigència de la Llei de premsa i impremta, que representava l'acceptació tàcita de les obres en els casos que elsensors no sabien ben bé com resoldre. Era una manera d'evitar, també, les possibles sancions que podia comportar el fet d'emetre, a ulls dels superiors, un veredictes erroni. Així, sota l'empara del silenci, Proa-Aymà va ignorar les advertències delsensors, i el 1969 *Justine* va ser publicada, íntegra, a la col·lecció «Tròpics».

11. AGA, SC, expedient 10432, caixa 66/03531.

12. *Ibidem*.

El mateix 18 de 1965 Leonora Ramírez va demanar el permís de *Balthazar*, que en el tombant de febrer va rebre un veredict favorable, si bé amb algunes restriccions, principalment, per causa de moral sexual:

Novela. An[á]lisis del amor moderno, este es el tema central como lazo que subsiste a pesar de la incomunicabilidad de los seres entre sí, y que hasta pone de relieve esta incomunicabilidad, afirmando el más feroz individualismo. El amor deja de ser sentimiento para ser sólo objeto-pasión. Desde esta novela se aclaran muchos puntos de la primera parte, Justine (Exp. 402-65) y resulta clave para comprender la tercera y cuarta parte, Mountolive (Exp. 403-65) y Cléa [sic] (Exp. 400-65).

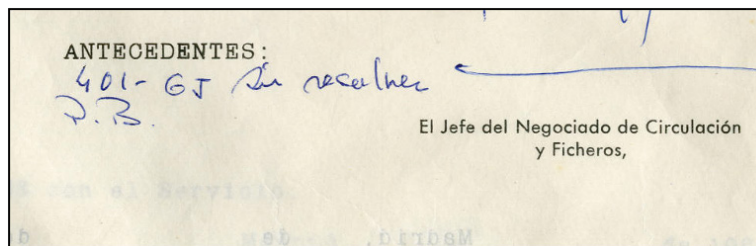
PUEDE AUTORIZARSE salvo las tachaduras de las páginas 292 y 293.¹³

De resultes de l'informe, l'endemà, 2 de febrer, el director general va redactar un comunicat per a Plaza & Janés que, pel que sembla, va ser desestimat, atès que el mateix dia el cap de secció va demanar a Álvarez Turienzo un segon veredict. Com en el cas de *Justine*, el 8 de febrer el censor va autoritzar-ne la traducció sense supressions:

Los personajes son los mismos que los de *Justine*, únicamente que mirados desde otros puntos de vista. Para ello recurre el autor al artificio literario de recoger un manuscrito de otro autor sobre los mismos sucesos. Esta nueva visión es mucho más moderada en sus aspectos formales.

Puede autorizarse.¹⁴

L'expedient va restar inconclús i, com en el cas anterior, Aymà-Proa va reprendre els tràmits, novament, el 28 de juny de la mà de Ricard Domènech.

Imatge 2. Antecedents de l'expedient de *Balthazar*¹⁵

13. AGA, SC, expedient 401, caixa 21/15826.

14. *Ibidem*.

15. AGA, SC, expedient 4832, caixa 21/16388.

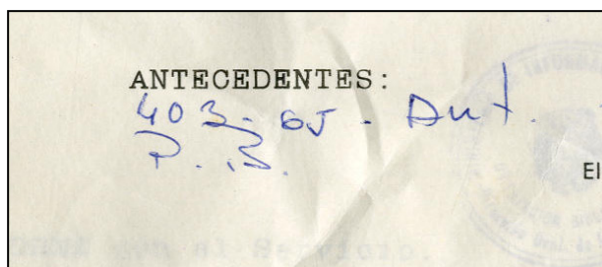
El 2 de juliol, Fajardo va deixar constància que s'havien d'aplicar «supresiones» a les «pags 292 y 293 (v. exp 401-65, oficio de 2.II.65 Plaza Janés)». ¹⁶ La resolució va ser emesa a l'editorial l'endemà, dia 3, per part del director, però aquest cop Aymà-Proa no va tornar el text traduït, de manera que l'expedient també va romandre incomplet i, per tant, sense una sentència definitiva. La traducció, íntegra, va aparèixer el 1984 a la col·lecció «A Tot Vent» com a número 204.

Els tràmits de *Mountolive*, que també es van iniciar el 18 de gener, van transcórrer de manera paral·lela. L'única diferència és que el primer informe, de l'1 de febrer, va autoritzar la novel·la directament, sense supressions:

Novela. La llegada del protagonista, Embajador de Inglaterra, a Alejandría, su visión de la intriga, nos proporciona aspectos [...] de la acci[ó]n, que nos es contada desde otros puntos de mira en Justine (Exp. 402/65) y en Balthazar (Exp. 401/65).

PUEDE AUTORIZARSE.¹⁷

El 2 de febrer, Fajardo va tornar a demanar a Álvarez Turienzo una segona opinió, que va ser emesa al cap d'uns quants dies, el 16 de febrer. En la mateixa línia dels allegats anteriors, el censor es va limitar a fer una brevíssima sinopsi de l'argument de la novel·la, a destacar que «mantiene la misma línea moderada de la última» i, tot seguit, va decretar que «puede autorizarse». ¹⁸ Malgrat que aquest cop l'expedient tampoc no es va concloure, el veredict favorable va ser recordat quan, el 28 de juny, Domènech va redactar una instància per al tercer volum de Durrell.

Imatge 3. Antecedents de l'expedient de *Mountolive*¹⁹

16. *Ibidem*.

17. AGA, SC, expedient 403, caixa 21/15826.

18. *Ibidem*.

19. AGA, SC, expedient 4837, caixa 21/16388.

El cap de secció va encarregar la lectura a un censor (de qui malauradament no reconeixem la signatura), que no va trigar gaires dies a elaborar un informe, el 8 de juliol:

NOVELA.-C Este volumen forma parte de la trilog[í]a, escrita por Lawrence Durrell, y que se compone de Justine, Balthasar [sic] y Mountolive. El armaz[ó]n del argumento de esta novela, ha sido ya expuesto desde otros [á]ngulos, en las novelas anteriormente mencionadas y que componen la trilog[í]a. Las directrices de la acci[ó]n ya nos son conocidas por haber sido ejecutadas en las citadas obras. En Mountolive se describe y narra la llegada de un Embajador ingl[é]s a Alejandr[í]a y sus relaciones con un grupo de conspiradores coptos. Est[á] escrita en un lenguaje correcto y SE PUEDE AUTORIZAR SU PUBLICACI[Ó]N.²⁰

La comunicació entre elsensors i els editors es va interrompre en aquest punt, si més no l'escrita, de manera que no podem saber si la Junta de Censura va demanar el text traduït a l'editorial per una altra via, o si l'editorial va decidir postergar els tràmits. Sigui com vulgui, el tercer volum de la tetralogia va ser publicat el 1984, en traducció íntegra de Pedroló, com a volum 205 d'«A Tot Vent».

A l'últim, Ramírez va sol·licitar l'aprovació de *Clea*, que va ser autoritzada amb supressions, com les altres tres, l'1 de febrer:

Novela. [...] El autor ha creado una intriga novelesca a través de la cual analiza las fuerzas naturales, religiosas, raciales, históricas, que determinan la fisonomía de una ciudad, Alejandría, que es la verdadera protagonista de la novela en cuatro partes. PUEDE AUTORIZARSE salvo las tachaduras de 171-2, 218, 269, 291.²¹

L'endemà, el 2 de febrer, Fajardo va encarregar a Álvarez Turienzo la corresponent confirmació, que el censor va resoldre de la manera següent:

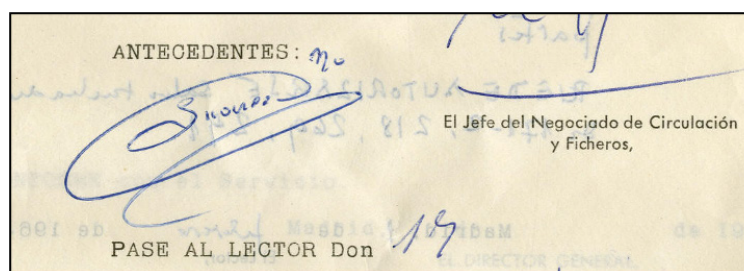
[Ú]ltima novela del ciclo. Revisión general de actitudes: Estas, lo mismo que las personas, las palabras y las situaciones, pasan; la vida continúa manifestándose cada día con nuevas formas. No obstante, a toda esta general contingencia, y a salvo de ciertas literarias exageraciones e inconveniencias verbales, subyace la exigencia de realizar en la vida ciertos valores superiores. Afirma el autor que escribe para ciegos y de ahí sus a veces extraños tanteos para llevarlos al menos a la convicción de la existencia de un mundo espiritual, aunque de momento éste sea rudimentario. Puede autorizarse.²²

20. Ibídem.

21. AGA, SC, expedient 400, caixa 21/15826.

22. Ibídem.

El 18 de febrer, el director general va emetre una comunicació a Plaza & Janés per informar de les supressions que havia dictaminat el primer lector, tot i que l'editorial mai no va arribar a enviar la traducció a l'administració. La petició de Domènech, del 28 de juny, per a Aymà-Proa, es va resoldre, com en els altres casos, de manera concisa. El cap de secció va tenir en compte el veredicte precedent per tal de determinar que s'havien de mutilar els passatges assenyalats a les pàgines 171, 172, 218, 269 i 291 («v. exp. 400-65, oficio de 18.II.65 a Plaza-Janés»).23

Imatge 4. Antecedents de l'expedient de *Clea*²⁴

Malgrat les advertències delsensors, Jordi Arbonès va traduir la novel·la íntegra i el 1984 va esdevenir el volum 206 d'«A Tot Vent».

4. CONCLUSIONS

El 1965, van ser presentades a censura les peticions d'autorització per a quatre obres de Lawrence Durrell, de les quals tres van patir supressions, tot i que van ser publicades íntegres. El primer cas, *Justine* (que va aparèixer el 1969), es deu al fet que l'expedient es va resoldre al final de la dècada, quan ja feia uns quants anys que s'havia establert la Llei de premsa i impremta, i, sobretot, al fet que va concloure amb un silenci administratiu. A aquelles altures, els editors ja coneixien prou bé el funcionament del sistema, i sabien com i quan podien arriscar-se a ignorar les advertències delsensors. I ho van fer. Gràcies a la seva audàcia, la primera part del quartet va veure la llum sense retallades. Desconeixem el motiu que van conduir a Aymà-Proa a pospo-

23. AGA, SC, expedient 4835, caixa 21/16388.

24. *Ibidem*.

sar la publicació dels altres tres volums (*Balthazar*, *Mountolive* i *Clea*), tot i que ens arrisquem a suposar que, després d'haver-ne imprès el primer el 1969, la crisi que va afectar el sector editorial des de les acaballes de la dècada en pot ser la raó principal. De fet, ens consta que al llarg dels darrers anys de la dècada Aymà-Proa va publicar molt poques traduccions de narrativa forana: tan sols va emetre dues peticions el 1968 (Estany 2019).

De la correspondència entre Joan Oliver i Jordi Arbonès dels mesos de febrer i març de 1978, en podem concloure que les traduccions de les tres darreres obres van ser encarregades a Manuel de Pedrolo ja a la dècada de 1970, i que, com és evident, Arbonès va traslladar *Clea* en el tombant dels anys vuitanta. Així que van aparèixer el 1984 a «A Tot Vent», *Justine* va ser reeditada com a número 203 de la col·lecció.

L'anàlisi dels expedients de censura d'aquestes quatre novel·les ens ha permès, també, posar en relleu l'arbitrarietat que caracteritzava l'aparell censor, per tal com de vegades semblava que costava que els diversos estrats de la jerarquia es possessin d'acord. En els casos exposats hem observat que el primer lector no era gaire tingut en compte, i que es requeria a l'erudit Saturnino Álvarez Turienzo, com a autoritat a ulls del MIT, una segona opinió. Durant aquell període va exercir de lector especialista en nombrosos casos (com el jutge Francisco Fernández Jardón, el pare Miguel Oromí o el pare Francisco Aguirre), i el seu criteri va ser particularment decisiu en segons informes de nombrosos expedients de censura. Monjo agustí i professor de la Universitat de Salamanca, és palès que va «demostrar en els seus informes una erudició i amplitud de mires poc habitual entre els censors» (Jané-Lligé 2013: 123). L'autoritat «incontestable» d'Álvarez Turienzo en el Ministeri, tanmateix, va ser posada en dubte més d'una vegada: durant la tramitació de *Clea* va decretar, en el segon informe, que la novel·la es podia autoritzar sense supressions, però, així i tot, el cap de secció va decantar-se pel veredict del primer lector, que n'aconsellava la censura d'alguns fragments.

Pel que fa als criteris de censura, van predominar els que concernien a la moral sexual i la religió. A continuació, exposem alguns fragments ratllats sobre la versió francesa de les novel·les,²⁵ a tall de mostra:

25. Malgrat que la llengua original de les obres és l'anglès, les revisions van ser efectuades sobre les versions franceses. Era habitual que els editors fessin arribar la traducció francesa de les obres, tant pel fet que sabien que els censors habitualment en tenien més coneixement, com pel fet que tenien l'esperança que una versió ja suavitzada —possiblement— de les novel·les, n'aplanaria el camí cap a l'acceptació.

<i>Justine</i>	(p. 8) [...] les silhouettes éblouies de soleil de Seurat, les envolées dans le pur espace de Pythagore, la bien-aimé Bible d'Amiens, la mosquée de Cordoue aujourd'hui profanée... (p.110) Je vois aussi le baiser du Berbère, l'énorme pénis rigide, comme une obsidienne de l'époque glaciaire; il se penche pour s'introduire sous ses lèvres, entre ses jolies dents écartées. (p. 199) Encore un siècle et nous metrons notre langue dans la bouche des autres en silence, avec autant de passion que des huîtres. (p. 201) (Un personnage dans le dernier volume s'écrie: «Pendant des années on se résigne à l'idée que les gens ne se souviennent pas, ne se soucient pas réellement de vous; et puis un jour on comprend que c'est Dieu qui ne se soucie pas, mais tout ce que vous pouvez faire lui est parfaitement indifférent, quel que soit le chemin que vous suiviez»). [...] et dit: «Il faut une extraordinaire ignorance pour s'approcher de Dieu. Je suppose que j'en ai tou jours trop su».²⁶
<i>Balthazar</i>	(p. 293) Et cette femme, «avec ses rais de cheveux agités de soubresauts», que Narouz tenait dans ses bras —Clea ou Justine se reconnaîtraient elles dans cette imatge-mère d'elles-mêmes, conçue de cette chair monnayée? Narouz buvait avidement Clea dans ce vieux corps loué pour le plaisir, tout comme moi, qui n'avais soif que l'image de Justine. Là encore, «le visatge austère, insouciant, primitif d'Aphrodite!».²⁷
<i>Clea</i>	(p. 171-172) Je sabais que je devrais détruire l'enfant. [...] Je suis entrée dans une clinique et tout s'est bien passé. Après quoi le brave vieil anesthésiste me montra la répugnante cuvette où reposait le pâle petit homuncule avec ses petits membres et ses petits ongles déjà formés. Le vicil homme le retourna curieusement avec une sorte de spatule —comme on retourne une tranche de bacon dans la poêle a frire. Mais je ne fus pas à la hauteur de sa curiosité scientifique et je faillis me trouver mal. En souriant, il me dit: «C'est fini. Comme vous devez vous sentir soulagée!». Et c'était vrai. Malgré ma tristesse, j'éprouvais un réel soulagement d'avoir fait ce que j'estimais être le mieux. Une impression de désarroi aussi; mon coeur se sentait comme le nid d'un moineau qui aurait été pillé. (p. 218) Quelle merveille que la lutte à mort de Lawrence: réaliser pleinement sa nature sexuelle, se libérer des entraves de l'Ancien Testament! Il a traversé le firmament tel un grand poisson mâle luttant vaillamment; il fut le dernier des martyrs chrétiens. Son combat es le nôtre: délivrer Jésus de Moïse.²⁸

26. AGA, SC, expedient 402, caixa 21/15826.

27. AGA, SC, expedient 401, caixa 21/15826.

28. AGA, SC, expedient 400, caixa 21/15826.

D'aquesta manera, tot i les supressions proposades i la feina dels editors fortament collada per l'engranatge ministerial, Aymà va aconseguir esquivar el bolígraf vermell, no tan sols gràcies a la conjuntura política del final del franquisme —quant a la censura editorial—, sinó també gràcies a l'empenta i al coratge de molts intel·lectuals que treballaven per enriquir el fons editorial i que, al capdavall, van lluitar sempre (més o menys clandestinament) per la recuperació de la llengua i de la cultura.

LARA ESTANY

*Universitat Autònoma de Barcelona**Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC)*

lara.estany@uab.cat

ORCID 0000-0002-5100-8008

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABELLÁN, M. L. (1980) *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona, Península.
- ARBONÈS, J. (1980) *Pedrolo contra els límits*, Barcelona, Aymà.
- ARBONÈS, J. (1995) «La censura sobre les traduccions a l'època franquista», *Revista de Catalunya*, 97, p. 87-96.
- BACARDÍ, M. (2012) *La traducció catalana sota el franquisme*, Lleida, Punctum.
- BACARDÍ, M. & P. GODAYOL, ed. (2017) *Traducció i franquisme*, Lleida, Punctum.
- BASSNETT, S. & A. LEFEVERE (1990) *Translation, History and Culture*, Londres, Pinter Publishers.
- CAPMANY, M. A. (1974) *Pedra de toc*, 2, Barcelona, Nova Terra.
- CASTELLET, J. M. (1987) «Memòries poc formals d'un director literari», dins *Edicions 62. Vint-i-cinc anys (1962-1987)*, Barcelona, p. 23-105.
- CISQUELLA, G., J. L. ERVITI & J. A. SOROLLA (2002) *La represión cultural en el franquismo. Diez años de censura de libros durante la Ley de Prensa (1966-1976)*, Barcelona, Anagrama.
- COCA, Jordi (1991) *Pedrolo perillós?*, Barcelona, La Magrana.
- COLL-VINENT, S., C. EISNER & E. GALLÉN, ed. (2011) *La traducció i el món editorial de postguerra*, Lleida, Punctum.
- CORNELLÀ-DETRELL, J. (2010) «Traducció i censura en la represa cultural dels anys 1960», *L'Avenç*, 359, p. 44-51.

- CORNELLÀ-DETRELL, J. (2012) «La censura després delsensors: algunes reflexions sobre aspectes no resolts de l'herència cultural del franquisme», *Anuari Trilcat*, 2, p. 27-47.
- CORNELLÀ-DETRELL, J. (2013) «L'auge de la traducció en llengua catalana als anys 60: el desglaç de la censura, el XVI Congreso Internacional de Editores i el problema dels drets d'autor», *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, p. 47-67.
- FONTCUBERTA, J. (2007) «Pedrolo i La Cua de Palla», *Quaderns. Revista de Traducció*, 14, p. 49-55.
- GALLOFRÉ, M. J. (1991) *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARCIA, X. (1992) *Rellegir Pedrolo*, Barcelona, Edicions 62.
- HOUT-HUIJBEN, L. M. van den (2015) *El rojo crítico. Expansión de la literatura catalana bajo censura (1962-1977)*, Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.
- JANÉ-LLIGÉ, J. (2013) «Narrativa alemanya de postguerra: autors traduïts i censura», *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, p. 117-145.
- LARRAZ, F. (2014) *Letricidio español. Censura y novela durante el franquismo*, Gijón, Trea.
- LEFEVERE, A. (1992) *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, Londres, Routledge.
- LLANAS, M. (2007) *Sis segles d'edició a Catalunya*, Vic, Eumo.
- MORÁN, G. (2014) *El cura y los mandarines (Historia no oficial del bosque de los letrados. Cultura y política en España, 1962-1966)*, Madrid, Akal.
- PARCERISAS, F. (2007) «Manuel de Pedrolo, introductor a Catalunya de la narrativa nord-americana contemporània», *Quaderns. Revista de Traducció*, 14, p. 39-48.
- PEDROLO, M. de (1961) «Les lletres. Manuel de Pedrolo», *Serra d'Or*, 7, p. 14.
- PEDROLO, M. de (1978) «El meu gra de sorra a la història de la censura», *Serra d'Or*, 226-227, p. 43-44.
- PEDROLO, M. de (1994) *El llegir no fa perdre l'escriure*, Ed. de Xavier Garcia, Lleida, Pagès.
- PEDROLO, M. de (1997) *Epistolari*, Ed. de Xavier Garcia, Lleida, Universitat de Lleida.
- PIJUAN VALLVERDÚ, A. (2007) «Anàlisi del mecanoscrit i la correcció de la traducció de Manuel de Pedrolo de *Llum d'agost*», *Quaderns. Revista de Traducció*, 14, p. 57-66.
- PIJUAN VALLVERDÚ, A. (2008) «Manuel de Pedrolo, traductor», *Quaderns Pedrolians*, 1, p. 47-57.
- RUIZ BAUTISTA, E., coord. (2008) *Tiempo de censura. La represión editorial durante el franquismo*, Gijón, Trea.
- SOPENA, M. (2013) «“Con vigilante espíritu crítico”. Elsensors en les traduccions assagístiques d'Edicions 62», *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, p. 147-161.

- SOPENA, M. (2015) «Los satélites de la curia diocesana. Censores eclesiásticos en la Barcelona de los sesenta», dins Enric Gallén (dir.), «La censura franquista y la literatura y la cultura en lengua catalana», *Represura*, 1, p. 66-92.
- VALLVERDÚ, F. (1975) *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona, Edicions 62.
- VALLVERDÚ, F. (1987) «Cinquanta anys de l'edició en català (1936-1986)», dins *Edicions 62. Vint-i-cinc anys (1962-1987)*, Barcelona, Edicions 62, p. 111-118.
- VILARDELL, L. (2016), *Traducció i censura en el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILA-SANJUÁN, S. (2003) *Pasando página: autores y editores de la España democrática*, Barcelona, Destino.